

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Aksinja Rönnlund

Rättspsykiatriska utlåtanden i
domstolsprocessen
– en analys ur ett rättssäkerhetsperspektiv

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Tova Bennet

Termin: VT 2020

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Avgränsning	6
1.4 Metod och material	7
1.5 Perspektiv	8
1.6 Disposition	8
2 SÄRREGLERINGEN AV PSYKISKT STÖRDA LAGÖVERTRÄDARE I BROTTSBALKEN	9
2.1 Uppsåtsprövningen	9
2.1.1 Kravet på uppsåt	9
2.1.2 Uppsåtsprövningen i förhållande till psykiskt störda lagöverträdare	10
2.2 Påföljdsvalet	11
2.2.1 Begreppet allvarlig psykisk störning	11
2.2.2 Presumtionen mot fängelse	12
2.2.3 Rättspsykiatrisk vård	13
3 DET RÄTTSPSYKIATRISKA UNDERLAGET	15
3.1 § 7-undersökning	15
3.2 Rättspsykiatrisk undersökning	16
3.2.1 Rättspsykiatriska undersökningar i teorin	16
3.2.2 Rättspsykiatriska undersökningar i praktiken	17
4 RÄTTSPSYKIATRISKA UTLÅTANDENS BETYDELSE I BROTTMÅL	19
4.1 Processrättsliga utgångspunkter	19
4.2 Rättspsykiatriska utlåtandens betydelse vid uppsåtsprövningen	20
4.2.1 Rödebymålet	20
4.2.2 Samurajsvärdsfallet	22

4.2.3 Vanföreställningen	23
4.3 Rättspsykiatriska utlåtandens betydelse vid påföljdsvalet	24
5 ANALYS	26
5.1 Kravet på förutsägbarhet...	26
5.1.1 ...avseende när	26
5.1.2 ...avseende vad	27
5.1.3 ...avseende hur	28
5.2 Möjliga förklaringar till beaktandets olikheter	30
5.3 Framtida perspektiv	31
5.4 Avslutande kommentarer	31
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	32
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	35

Summary

Mentally disordered offenders have been specially treated in criminal law for a long time. In Sweden, the special treatment occurs when the choice of sanction is decided. The choice of sanction only becomes relevant when the perpetrator is attributed debt; either through criminal intent or, in certain regulations, negligence. Since criminal intent is not objectively observable, the intent assessment usually is a difficult challenge for the court. This difficulty is especially obvious in cases with severely mentally disordered offenders.

If a severe mental disorder is suspected to be present, the court may order a forensic psychiatric examination. The examination results in a report of expertise regarding the mental health of the accused, which can serve as a basis for both the choice of sanction and the intent assessment. The court is not bound by the report of expertise, but in practice it has been found that the report often becomes of decisive importance for the choice of sanction. The fact that the court does not attach equal importance to the report when the question about intent is decided usually leads to a decision that there is intent, which has been criticized in both legislative history and doctrine.

The objective of this thesis is to examine if the forensic psychiatric statement's application in the legal process can be criticized from a legal security perspective, where the question whether the requirement of predictability can be considered fulfilled is raised. The examination has been conducted in relation to the various parts of the legal process. The focal point has to some extent landed on how the statement is considered by the court when the intentional or sanctioned issues are decided.

Several shortcomings are shown in the investigation which means that the formal legal certainty cannot be considered to exist in full. In order to reduce legal uncertainty, proposals are presented on how the procedures could be changed, where it is stated, among other things, that the court

should attach greater importance to the report of expertise when deciding the intention of the accused.

Sammanfattning

Psykiskt störda lagöverträdare har sedan länge särbehandlats inom straffrätten. I Sverige aktualiseras numera särbehandlingen vid påföljdsvalet. För att påföljdsvalet överhuvudtaget ska komma på fråga krävs att gärningspersonen kan tillskrivas skuld; antingen genom uppsåt eller, vid vissa särreglerade brott, oaktsamhet. Eftersom uppsåt inte är objektivt iakttagbart är uppsåtsbedömningen vanligen en svår utmaning för domstolen. Speciellt påtaglig är denna problematik i fall med psykiskt störda lagöverträdare.

Vid misstanke om en allvarlig psykisk störning får domstolen förordna om en rättspsykiatrisk undersökning. Undersökningen resulterar i ett sakkunnigutlåtande gällande den åtalades psykiska hälsa, vilket kan tjäna som underlag för såväl påföljdsvalet som uppsåtsbedömningen. Domstolen är inte bunden av utlåtandet men i praktiken har det visat sig att utlåtandet ofta får avgörande betydelse för påföljdsvalet. Att domstolen inte fäster lika stor vikt vid utlåtandet då uppsåtsfrågan avgörs leder vanligen till att den psykiskt störda lagöverträdaren anses ha uppsåt, vilket har kritiserats i både förarbeten och doktrin.

Syftet med denna uppsats har varit att undersöka om det rättspsykiatriska utlåtandets tillämpning i rättsprocessen kan kritiseras utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv, där frågan lyfts om huruvida kravet på förutsägbarhet är uppfyllt. Undersökningen har skett i förhållande till rättsprocessens olika delar, där fokuspunkten i viss mån landat på hur utlåtandet beaktas av domstolen då uppsåts- respektive påföljdsfrågan avgörs. Uppsatsen har identifierat flera brister i förutsägbarheten, vilket medför att den formella rättssäkerheten inte kan anses föreligga fullt ut. För att minska rättsosäkerheten presenteras förslag till hur rutinerna kan ändras, där det bland annat konstateras att domstolen bör fästa större vikt vid utlåtandet då uppsåtsfrågan avgörs.

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
Ds	Departementsserien
HD	Högsta domstolen
LRU	Lag (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Personutredningslagen	Lag (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål m.m.
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
RH	Rättsfall från hovrätterna
RMV	Rättsmedicinalverket
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Tanken att psykiskt störda lagöverträdare bör ges en straffrättslig särställning gäller sedan länge. Redan antikens filosofer diskuterade huruvida en psykiskt sjuk lagöverträdare skulle straffas. Enligt Aristoteles krävdes ett förnuft och en fri vilja för att människan skulle hållas moraliskt ansvarig för sina handlingar; tankegångar som banade vägen för tillräknelighetsläran.¹ Tillräknelighetsläran innebär att ett brott endast kan begås av den som har en viss förmåga att förstå betydelsen av sina handlingar och en förmåga att kontrollera sitt handlande.² För svenskt vidkommande avskaffades tillräknelighetsläran i samband med brottsbalkens (1962:700) ikraftträdande 1965. Reformen innebär att alla lagöverträdare, även psykiskt störda sådana, kan dömas till påföljd förutsatt att skuld kan påvisas.³

Särregleringen av psykiskt störda lagöverträdare finns dock fortfarande kvar och aktualiseras numera vid påföljdsvalet.⁴ För att särregleringen ska bli aktuell ska domstolen inhämta ett medicinskt beslutsunderlag, vilket görs genom en rättspsykiatrisk undersökning.⁵ Undersökningen genomförs av Rättsmedicinalverket efter beslut av domstol och utmynnar i ett sakkunnigutlåtande gällande den åtalades psykiska hälsa.⁶ Domstolen är inte bunden av utlåtandet, men i praktiken har det visat sig att utlåtandet ofta får avgörande betydelse för om domstolen dömer lagöverträdaren till fängelse eller rättspsykiatrisk vård.⁷

---

¹ Qvarsell s. 15 f.

² Jareborg och Zila s. 18.

³ Ds 2007:5 s. 109.

⁴ Ibid.

⁵ Lidberg och Wiklund s. 155.

⁶ Rättsmedicinalverkets årsredovisning 2019 s. 32.

⁷ En presentation av Rättsmedicinalverket s. 4.

Straffrättsliga mål där lagöverträdaren är psykiskt sjuk berör två vetenskapliga områden; det juridiska och det medicinska. Då domstolen sällan besitter den kunskap som krävs inom det medicinska området kan det konstateras att rättspsykiatriska undersökningar behövs i ett rättssäkert samhälle. Vilken roll det rättspsykiatriska utlåtandet spelar i rättsprocessen, hur tillförlitliga de rättspsykiatriska undersökningarna faktiskt är och hur fria bedömningar domstolen får vidta innan rättssäkerheten sätts ur spel råder det dock delade meningar om.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens huvudsakliga syfte är att utreda om det rättspsykiatriska utlåtandets tillämpning i rättsprocessen kan kritiseras utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. Inom ramen för uppsatsens syfte ligger att undersöka hur det rättspsykiatriska utlåtandet beaktas av domstolarna. I anslutning till undersökningen blir det även intressant att utforska hur utlåtandet kan beaktas av domstolen för ökad rättssäkerhet. För att uppnå syftet undersöker jag följande tre frågeställningar:

- 1. Hur beaktas det rättspsykiatriska utlåtandet vid bedömningen av ansvars- respektive påföljdsfrågan?*
- 2. Om utlåtandet beaktas olika, vad finns det för möjliga förklaringar till det?*
- 3. Uppfyller den rättsliga användningen av de rättspsykiatriska undersökningarna kravet på förutsägbarhet?*

1.3 Avgränsning

Det huvudsakliga ämnet för uppsatsen är hur domstolen beaktar det rättspsykiatriska utlåtandet då ansvars- och påföljdsfrågan avgörs i brottmål. Utlåtandets betydelse i andra rättsliga sammanhang har därför så gott som utelämnats ur framställningen. För att bilda förståelse för ämnets praktiska konsekvenser inleds uppsatsen med en redogörelse för den straffrättsliga

särregleringen av psykiskt störda lagöverträdare. Avsikten har inte varit att ge en fullständig bild av hur psykiskt sjuka särregleras inom straffrätten; istället har de delar som är mest relevanta för denna uppsats lyfts fram. Slutligen har oaktsamhetsbrott och den sorts rus som åsyftas i 1 kap. 2 § andra stycket BrB utelämnats.

1.4 Metod och material

För att kartlägga och tolka gällande rätt tillämpas den rättsdogmatiska metoden. Metoden utgår från lagstiftning, förarbeten, praxis samt den rättsdogmatiskt orienterade litteraturen.⁸ Då uppsatsen behandlar ett tvärvetenskapligt område har även andra källor än de traditionella rättskällorna använts, däribland litteratur som inte är strikt juridisk. Enligt Claes Sandgren är det felaktigt att beteckna sådan användning som rättsdogmatisk då ett mer passande namn är rättsanalytisk metod.⁹ Även denna metod har således nyttjats i uppsatsen.

Uppsatsens första del är av mer deskriptiv natur. Materialet som använts till den delen i uppsatsen består främst av förarbeten, då detta ger en tydlig inblick i lagstiftningens bakomliggande syfte. Även doktrin har varit en viktig informationskälla där *Svensk rättspsykiatri: psykisk störning, brott och påföljd* av Lars Lidberg och Nils Wiklund spelat en väsentlig roll. Uppsatsens andra del tar sikte på den praktiska rättstillämpningen. För denna del har fyra rättsfall valts ut för närmare granskning. Genom att begränsa antalet rättsfall har det varit möjligt att analysera domarna mer ingående. Studien återspeglar således ambitionen att göra en kvalitativ studie snarare än kvantitativ. Tre av rättsfallen är väl citerade i doktrin, förarbeten och övrig praxis vilket är anledningen till att valet föll på just dem. Det sista rättsfallet valdes dels på grund av att det var högsta instans som avgjorde i målet, dels på grund av dess aktualitet; Högsta domstolen avkunnade dom i målet i mars 2020, ungefär samtidigt som denna

---

⁸ Nääv och Zamboni s. 21.

⁹ Sandgren s. 655 f.

kandidatuppsats skrivs.

1.5 Perspektiv

Uppsatsen är skriven ur ett rättssäkerhetsperspektiv i den mening att de problem som domstolens tillämpning av det rättspsykiatriska utlåtandet ger upphov till ställs i förhållande till kravet på rättssäkerhet. För att skapa underlag för en sådan analys behöver begreppet rättssäkerhet preciseras. Klart är att begreppet inte har någon entydig definition. På ett allmänt plan innehåller begreppet två centrala moment; kravet på förutsägbarhet samt likhet inför lagen och rättstillämpningen.¹⁰ Rättssäkerhetsbegreppet innebär således att man ska kunna förutse de straffrättsliga konsekvenserna av ett visst handlande samt att lika fall ska behandlas lika.¹¹ Denna generella redogörelsen för rättssäkerhetsbegreppet kommer att stå som utgångspunkt för framställningen, där fokus lagts på kravet på förutsägbarhet.

1.6 Disposition

I *kapitel 2* behandlas särregleringen av psykiskt störda lagöverträdare. Detta görs för att ge förståelse och perspektiv på den efterföljande genomgången av praxis och för att motivera de slutsatser som senare presenteras. I *kapitel 3* introduceras lagreglerna som reglerar det rättspsykiatriska underlaget, samt hur de rättspsykiatriska undersökningarna genomförs i praktiken. I *kapitel 4* undersöks vilken betydelse det rättspsykiatriska utlåtandet har i brottmål, där några exempel från rättstillämpningen lyfts fram för en närmare granskning. I analysen, som återfinns i *kapitel 5*, presenteras slutligen de slutsatser som fattats i förhållande till frågeställningen.

---

¹⁰ SOU 1984:15 s. 129.

¹¹ Westberg s. 32.

2 Särregleringen av psykiskt störda lagöverträdare i brottsbalken

Straffrättens särreglering av psykiskt störda lagöverträdare märks främst vid uppsåtsprövningen och påföljdsvalet, men blir även aktuell i andra straffrättsliga sammanhang. I 29 kap. 3 § 2 p. BrB stadgas att rätten, som förmildrande omständighet vid bedömningen av straffvärdet, särskilt ska beakta om den tilltalade till följd av psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande. I 20 kap. 7 § 4 p. rättegångsbalken (1942:740) finns det även en relevant regel om åtalsunderlåtelse. Enligt bestämmelsen får åklagare underlåta att väcka åtal om psykiatrisk vård kommer till stånd, förutsatt att något väsentligt allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts. Ovan nämnda bestämmelser kommer inte att behandlas mer ingående, följande avsnitt kommer istället att lägga fokus på ansvars- och påföljdsreglerna i BrB.

2.1 Uppsåtsprövningen

2.1.1 Kravet på uppsåt

För att ett brott ska vara förövat krävs det att två sorters rekvisit är uppfyllda; de objektiva och de subjektiva. Uppsåt och oaktsamhet hör till brottets subjektiva sida.¹² Kravet på att de subjektiva rekvisiten ska vara uppfyllda, alltså kravet på uppsåt eller oaktsamhet, är motiverat av den så kallade konformitetsprincipen ur vilken skuldprincipen kan härledas. Principerna innebär att straffrättsligt ansvar är avhängigt ett ådaläggande av skuld, något bara den som haft förmåga och tillfälle att rätta sig efter lagen kan uppfylla.¹³ Därmed skiljer man mellan en otillåten gärning och ett brott på så sätt att det senare förutsätter att gärningspersonen kan tillskrivas

---

¹² Ds 2007:5 s. 55.

¹³ Asp m.fl. s. 269 ff.

personligt ansvar.¹⁴ Skuldprincipen kompletteras av täckningsprincipen som fastställer att en huvudsaklig överensstämmelse ska föreligga mellan den objektiva och den subjektiva sidan av ett brott. Gärningspersonens bild av verkligheten måste i princip överensstämma med det verkliga skeendet; det är således först när de objektiva rekvisiten är subjektivt täckta som handlingen utgör brott.¹⁵

Enligt 1 kap. 2 § BrB krävs normalt uppsåt för att en handling ska utgöra brott, oaktsamma gärningar är bara straffbara om det är särskilt föreskrivet. Typfallet av en uppsåtlig handling är en medveten, kontrollerad handling som företas med ”vett och vilja”, det vill säga att gärningspersonen förstår vad hen gör.¹⁶ Gärningar utanför gärningspersonens kontroll, exempelvis under sömn eller medvetlöshet, utgör följaktligen inte uppsåtligt handlande då medveten kontroll saknas.¹⁷ Medvetenhet är således ett grundläggande krav för att uppsåt ska anses föreligga. Vad som faktiskt menas med kravet på medvetenhet har varit föremål för diskussion vid ett flertal tillfällen, inte minst i Rödebymålet.¹⁸

2.1.2 Uppsåtsprövningen i förhållande till psykiskt störda lagöverträdare

Uppsåtsrekvisitet ska förstås på samma sätt för psykiskt störda lagöverträdare. Den generella uppfattningen är däremot att det kan vara mer problematiskt att bedöma uppsåtsfrågan i ett sådant fall, särskilt om den psykiska störningen är allvarlig.¹⁹

Frågan om den tilltalades uppsåt ska bedömas utifrån den verklighetsuppfattning personen hade vid tillfället då brottet begicks.²⁰ I en departementspromemoria från 2007 uttalas att ett rättspsykiatriskt utlåtande

---

¹⁴ Ibid s. 58 f.

¹⁵ Asp m.fl. s. 270.

¹⁶ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 1 kap. 2 §, Lexino 2017-09-01.

¹⁷ Asp m.fl. s. 338.

¹⁸ Rättsfallet behandlas mer utförligt i avsnitt 4.2.1.

¹⁹ Ds 2007:5 s. 59. Se även NJA 2004 s. 702.

²⁰ Asp m.fl. s. 294 f.

kan ge viss vägledning för uppsåtsprövningen, men att det likväl inte finns något sätt att få en fullständig objektiv bild av hur gärningspersonen uppfattade verkligheten vid gärningstillfället.²¹ I fall då lagöverträdaren lider av en allvarlig psykisk störning är det således ofrånkomligt att uppsåtsprövningen i första hand görs utifrån de objektiva omständigheterna vid brottstillfället. De objektiva rekvisiten får antas vara täckta av uppsåt, förutsatt att det inte framkommer något som talar emot. Vidare ska prövningen beakta den psykiska störningens art och grad, samt vad som i övrigt framkommit om gärningspersonens motiv.²²

Enligt Psykansvarskommittén har domstolarna, i mål där den tilltalade lider av en psykisk störning, en tendens att tolka uppsåtsrekvisitet alltför extensivt, i vart fall om förutsättningarna för överlämnande till rättspsykiatrisk vård är uppfyllda. Anledningen till detta skulle vara att rätten på så sätt kan se till att gärningspersonen får den vård som hen behöver.²³

2.2 Påföljdsvalet

Påföljdsvalet för psykiskt störda lagöverträdare regleras i 30 kap. 6 § och 31 kap. 3 § BrB. Ett centralt begrepp i dessa lagrum är *allvarlig psykisk störning*, ett begrepp som kräver en kommentar.

2.2.1 Begreppet allvarlig psykisk störning

Begreppet allvarlig psykisk störning infördes i svensk rätt genom 1992 års reform av psykiatrisk tvångsvård för att uppnå reformens två huvudsakliga syften; att anpassa den straffrättsliga terminologin till den psykiatriska terminologin och att begränsa den personkrets som lagstiftningen skulle vara tillämplig på.²⁴

---

²¹ Ds 2007:5 s. 142.

²² Ibid s. 144.

²³ SOU 2002:3 s. 235.

²⁴ Prop. 1990/91:58 s. 6.

Allvarlig psykisk störning är inte ett medicinskt begrepp utan ett juridiskt.²⁵ Begreppet avser att omfatta mera kvalificerade former av psykiska störningar och är snävare än tidigare motsvarande begrepp, vilket bland annat medfört att större andel personer idag jämfört med tidigare döms till fängelse istället för vård.²⁶ I propositionen återfinns en icke uttömmande lista över tillstånd som bör falla inom begreppet allvarlig psykisk störning, däribland tillstånd av psykotisk karaktär, allvarliga depressioner med självmordsrisk liksom svårare personlighetsstörningar. Bedömningen av om en psykisk störning är allvarlig görs utifrån störningens art och dess grad, där en sammanvägning görs i varje enskilt fall.²⁷ Sammantaget kan det således framhållas att det inte finns någon psykiatrisk diagnos som per automatik leder till att gärningspersonen bedöms vara allvarligt psykiskt störd; det är en bedömning som ska göras i varje enskilt fall.

2.2.2 Presumtionen mot fängelse

I 30 kap. 6 § BrB återfinns presumtionen mot fängelse för psykiskt störda lagöverträdare. Häri föreskrivs att den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning i första hand ska dömas till en annan påföljd än fängelse. För att bestämmelsen ska bli aktuell krävs det att den tilltalade lidit av en allvarlig psykisk störning vid brottstillfället samt att det föreligger ett orsakssamband mellan brottet och den allvarliga psykiska störningen. Det innebär att den psykiska störningen dels ska ha förelegat vid tiden för gärningen, dels haft betydelse för brottet.²⁸

En psykiskt störd lagöverträdare får enligt nämnda lagrum endast dömas till fängelse om det finns synnerliga skäl. I lagrummet stadgas vad som ska beaktas vid bedömningen, däribland om brottet har ett högt straffvärde. Bedömningen av om sådana skäl finns ska präglas av restriktivitet, där en helhetsbedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet ska

---

²⁵ Ds 2007:5 s. 37.

²⁶ Lidberg och Wiklund s. 120 f.

²⁷ Prop. 1990/91:58 s. 86 f.

²⁸ Ibid s. 458. Se även NJA 2007 s. 180.

göras.²⁹ Även om synnerliga skäl anses föreligga får dock rätten inte döma till fängelse om den tilltalade till följd av den psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller anpassa sitt handlande därefter.³⁰ Förbudet infördes efter inspiration av Psykansvarskommitténs reglering av kravet på tillräknelighet, och tar främst sikte på fall där det utifrån ett skuldperspektiv ter sig rimligt att begränsa möjligheten att döma till straff.³¹

2.2.3 Rättspsykiatrisk vård

31 kap. 3 § BrB behandlar de förutsättningar som ska vara uppfyllda för att domstolen ska kunna döma en psykiskt störd lagöverträdare till rättspsykiatrisk vård. Till att börja med krävs det att det brott som begåtts är så pass allvarligt att påföljden inte kan stanna vid böter. Vidare krävs det att lagöverträdaren bedöms lida av en allvarlig psykisk störning vid domstillfället. Slutligen uppställer lagrummet krav på att det föreligger ett behov av rättspsykiatrisk vård grundat på personens psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt.

För att domstolen ska kunna utdöma påföljden krävs det att ett medicinskt underlag finns. Sådant underlag består antingen av ett rättspsykiatriskt utlåtande eller av ett intyg enligt 7 § Lag (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål m.m.. Detta krav framgår dock inte av nämnda lagrum, utan är reglerat i 3 och 4 §§ Lag (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning.

Har brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning och det till följd av den finns risk för återfall i allvarlig brottslighet, får den rättspsykiatriska vården förenas med särskild utskrivningsprövning.³² Det innebär att den dömdes vård kantas av fler kontroller, större begränsningar samt att det är förvaltningsdomstolen som beslutar om och när den rättspsykiatriska vården ska upphöra. Har påföljden inte förenats med särskild utskrivningsprövning är det chefsläkaren vid den enhet där den

---

²⁹ Prop. 2007/08:97 s. 38.

³⁰ 30 kap. 6 § 2 st. BrB.

³¹ Ds 2007:5 s. 135.

³² 31 kap. 3 § 2 st. BrB.

dömde vårdas som fattar detta beslut.³³ Påföljden förutsätter att en rättspsykiatrisk undersökning har utförts och ska i första hand dömas ut då riskbedömningen avser brott som riktar sig mot eller innebär fara för någon annans liv, hälsa eller personliga säkerhet.³⁴ För överlämnande till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning är det dock tillräckligt att rätten inhämtat ett § 7-intyg som klargör att förutsättningarna för överlämnande till rättspsykiatrisk vård föreligger.³⁵

---

³³ Sandahl och Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 31 kap. 3 §, Lexino 2017-09-09.

³⁴ 3 § LRU samt Gylling Lindkvist m.fl. s. 201.

³⁵ 4 § LRU.

3 Det rättspsykiatriska underlaget

Det är ytterst sett domstolen som ansvarar för uppsåtsprövningen samt påföljdsvalet. I mål där den tilltalade misstänks lida av en allvarlig psykisk störning uppstår ofta frågor av medicinsk natur. Då domstolen sällan har den kunskap som krävs för att besvara dessa frågor föreligger det ett behov av adekvata medicinska underlag. Underlaget kan antingen utgöras av en rättspsykiatrisk undersökning eller av en så kallad § 7-undersökning, där den förstnämnda undersökningen är mer omfattande.³⁶ Psykiatriska tvångsundersökningar innebär ett stort ingrepp i den personliga integriteten, vilket har ett högt skyddsvärde i svensk rätt. Det är därför viktigt att rätten inte beslutar om mer ingripande undersökning än behövt, vilket är en följd av bland annat hänsyns- och proportionalitetsprincipen.

3.1 § 7-undersökning

Enligt 7 § personutredningslagen får rätten, när det finns skäl till det, förordna en läkare att avge ett läkarintyg om en misstänkt. En sådan typ av undersökning har kommit att kallas för en § 7-undersökning.³⁷ En förutsättning för att domstolen ska kunna begära en § 7-undersökning är antingen att åtal har väckts, att den misstänkte erkänt gärningen eller att det annars finns sannolika skäl för misstanken att personen ifråga begått brottet.³⁸ Syftet med undersökningen är främst att bedöma om den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning eller om det finns anledning att företa en rättspsykiatrisk undersökning.³⁹

Undersökningen resulterar i ett § 7-intyg. Ett sådant intyg ska alltid redovisa vissa angivna uppgifter, däribland uppgifter om eventuellt missbruk, aktuellt

---

³⁶ Behandlas mer ingående i följande delkapitel.

³⁷ Lidberg och Wiklund s. 174.

³⁸ SOU 2000:70 s. 14.

³⁹ Lidberg och Wiklund s. 175.

kroppsligt tillstånd samt psykisk status.⁴⁰ Domstolen kan även begära att läkaren tar ställning till om det finns förutsättningar att överlämna den tilltalade till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning. Om läkaren når slutsatsen att sådan möjlighet finns och om domstolen överväger sådan påföljd, genomförs i regel inte en rättspsykiatrisk undersökning.⁴¹

3.2 Rättspsykiatrisk undersökning

3.2.1 Rättspsykiatriska undersökningar i teorin

Enligt 1 § första stycket LRU får rätten i brottmål besluta om rättspsykiatrisk undersökning för att bedöma om det finns medicinska förutsättningar att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård eller om den misstänkte begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Rätten får således endast förordna om rättspsykiatrisk undersökning för ställningstagande till om den straffrättsliga särregleringen i 30 kap. 6 § respektive 31 kap. 3 § BrB är tillämpliga.⁴²

I förarbetena anförs att undersökningen även kan ge underlag för domstolens ställningstagande i själva ansvarsfrågan när det gäller de subjektiva rekvisiten. Domstolen kan alltså utnyttja en rättspsykiatrisk undersökning för att avgöra om den misstänkte har handlat med sådant uppsåt eller sådan oaktsamhet som krävs för straffbarhet. Domstolen får däremot inte förordna om en rättspsykiatrisk undersökning enbart för detta syfte, då undersökningen inte får utföras för andra ändamål än de som anges i lagen.⁴³

Beslut om en rättspsykiatrisk undersökning får inte tas vid brott som enbart kan medföra bötesstraff. Undersökningen får endast beslutas av rätten om den misstänkte har erkänt gärningen eller om övertygande bevisning visar att denne har begått den aktuella gärningen.⁴⁴ Det i lagrummet valda begreppet ”gärningen” tar sikte på de objektiva rekvisiten; dessa måste

---

⁴⁰ Lidberg och Wiklund s. 175.

⁴¹ Rättsmedicinalverket Årsredovisning 2019 s. 37. Även 7 § personutredningslagen.

⁴² Lidberg och Wiklund s. 154.

⁴³ Prop. 1990/91:58 s. 502.

⁴⁴ 2 § LRU.

anses uppfylla för att en rättspsykiatrisk undersökning ska få genomföras. Vad gäller de subjektiva rekvisiten kan dessa fortfarande vara uppe för diskussion. Det krävs således inte att rätten tagit ställning till vilket uppsåt eller oaktsamhet den tilltalade haft.⁴⁵ Denna fråga kan, som ovan nämnts, till och med påverkas av resultatet av undersökningen.

3.2.2 Rättspsykiatriska undersökningar i praktiken

Det är den statliga myndigheten Rättsmedicinalverket som ansvarar för rättspsykiatriska undersökningar.⁴⁶ Undersökningen organiseras som ett lagarbete där läkare, psykologer och kuratorer tillsammans arbetar fram ett underlag för slutbedömningen.⁴⁷ Undersökningen består av samtal, psykologtest och kroppsundersökningar och resulterar i ett rättspsykiatriskt utlåtande. I utlåtandet besvarar den ansvariga läkaren rättsens frågor och tar ställning till den tilltalades psykiska hälsa liksom om det föreligger vårdbehov och risk för återfall av allvarligt slag.⁴⁸ Utlåtandet ska inges till domstolen inom fyra till sex veckor, beroende på om gärningspersonen är häktad eller ej.⁴⁹

Även om lagtexten framstår som klar uppstår situationer där medicinskt kunniga är oeniga om en tilltalads diagnos. Området har underkastats åtskilliga empiriska undersökningar, där flera undersökningar pekar på en dålig överrensstämmelse i bedömningspraxis mellan olika läkare.⁵⁰

Problemen har även belysts i en intern rapport utfärdad av Rättsmedicinalverket. Rapporten, som bygger på en vinjettstudie där en majoritet av de praktiserande rättspsykiatriska utredarna i Sverige medverkar, påvisar stora skillnader i utlåtandena.⁵¹ Kicko Christmanson, legitimerad psykolog vid Rättsmedicinalverkets rättspsykiatriska avdelning,

---

⁴⁵ Lidberg och Wiklund s. 155 f.

⁴⁶ Ibid s. 151.

⁴⁷ SOU 2000:70 s. 17.

⁴⁸ Lidberg och Wiklund s. 156 f.

⁴⁹ 6 § LRU.

⁵⁰ Belfrage s. 63 ff.

⁵¹ RMV-rapport 2013:1. Rättspsykiatriska bedömningar i praktiken – Vinjettstudie och uppföljning av över 2000 fall.

anser att den rådande begreppsförvirringen bland läkare och psykologer kan vara en bidragande faktor till skillnaderna. Rättspsykiatri styrs av juridiska begrepp. Enligt Christmanson överensstämmer inte alltid dessa begrepp med den medicinska uppfattningen vilket lätt leder till att de läkare som utför bedömningarna känner sig obekväma med frågeställningarna utfärdade av domstolen. I ett större perspektiv kan detta leda till att en person som befinner sig i gränslandet till en allvarlig psykisk störning bedöms som icke allvarligt psykiskt sjuk.⁵²

---

⁵² <https://lakartidningen.se/opinion/debatt/2017/08/rattsosaker-rattpsykiatri/>.

4 Rättspsykiatriska utlåtandens betydelse i brottmål

Följande kapitel avser att belysa i vilken mån det rättspsykiatriska utlåtandet beaktas av domstolen då ansvars- och påföljdsfrågan avgörs. Kapitlet inleds med en kortfattad redogörelse för de processrättsliga regler domstolen har att förhålla sig till vid respektive prövning. Vidare granskas utlåtandets betydelse vid uppsåtsprövningen och därefter påföljdsvalet, där exempel från rättstillämpningen lyfts fram för närmare granskning.

4.1 Processrättsliga utgångspunkter

Det rättspsykiatriska utlåtandet är ett sakkunnigutlåtande vilket gör reglerna om domstolssakkunniga⁵³ tillämpliga. Anlitandet av sakkunnig har formen av bevismedel.⁵⁴ I svensk processrätt är det domstolens uppgift att värdera styrkan i ett presenterat bevis. Rätten måste därmed alltid göra en självständig värdering av utlåtandet och får inte grunda hela sin bedömning på utlåtandet förrän sådan värdering skett.⁵⁵

Domstolen är inte bunden av det rättspsykiatriska utlåtandet utan fri att avgöra vilken vikt utlåtandet ska spela i målet, detta i enlighet med principen om fri bevisprövning. Principen återfinns i 35 kap. 1 § RB och innebär bland annat att det som framkommit i målet ska prövas fritt av domstolen; lagstiftaren får med andra ord inte utfärda lagregler om hur bevisvärderingen ska gå till.⁵⁶ Domstolens faktiska möjligheter att frångå utlåtandet är dock mer begränsade än dess rättsliga, eftersom domstolen inte självständigt får göra någon medicinsk prövning. Det kan därför knappast bli aktuellt att en domstol, utan stöd av annan medicinsk expertis, förklarar en ställd diagnos oriktig.⁵⁷

---

⁵³ Se 40 kap. RB.

⁵⁴ Edelstam s. 538.

⁵⁵ NJA 1998 s. 162 samt NJA 2004 s. 702.

⁵⁶ Lindell m.fl. s. 397 f.

⁵⁷ NJA 1998 s. 162 samt NJA 2004 s. 702.

För att domstolen ska kunna fälla en tilltalad krävs det att det är ställt bortom rimligt tvivel att denne gjort sig skyldig till brottet. Beviskravet har inte ansetts lämpligt vid bedömningen av den tilltalades psykiska hälsa. I praxis har istället fastslagits att en överviktsprincip ska tillämpas vid frågor av ovan nämnda slag. Domstolen ska således avgöra om utredningen ger vid handen att övervägande skäl talar för att den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning.⁵⁸

4.2 Rättspsykiatriska utlåtandens betydelse vid uppsåtsprövningen

Hur uppsåtsprövningen genomförs i fall med psykiskt störda lagöverträdare har undersökts av bland annat Håkan Westin. Undersökningen, som baseras på de rättspsykiatriska undersökningarnas slutresultat samt domskälen i fallen, påvisar att domstolens uppsåtsresonemang nästintill uteslutande kretsar kring den gärning som ansetts styrkt och att det rättspsykiatriska utlåtandet endast beaktas undantagsvis. Enligt Westin lägger domstolen stor vikt vid om något vapen använts, hur vapnet använts och hur lång tid angreppet varat. Ett längre handlande med flera knivhugg är skäl som talar för att uppsåt föreläggat. Likaså gäller fall där gärningspersonen, enligt rättens bedömning, haft tillfälle att besinna sig men inte gjort det.⁵⁹

I följande delavsnitt behandlas tre rättsfall där framställningen begränsas till att presentera vilken roll det rättspsykiatriska utlåtandet spelat vid uppsåtsprövningen; frågor utöver detta kommer således inte att behandlas.

4.2.1 Rödebymålet

I det uppmärksammade Rödebymålet⁶⁰ stod en familjefar åtalad för mord och mordförsök efter att ha skjutit två tonårspojkar på sin gård.

Tonårspojkarna, som tillhörde ett ungdomsgäng som trakasserat familjen

---

⁵⁸ NJA 2004 s. 702.

⁵⁹ Westin s. 121 f.

⁶⁰ RH 2008:90.

under en längre tid, hade den aktuella natten trängt sig in på familjens gård där de uppträdde hotfullt. Situationen ledde till att mannen drabbades av panik och sköt mot ungdomarna med flera skott för att avvärja vad han upplevde som ett överhängande hot mot hans familj. I målet aktualiserades den för straffrätten grundläggande frågan om huruvida den tilltalade varit i tillräcklig grad medveten för att kunna anses handlat uppsåtligt.

Vid uppsåtsprövningen lade tingsrätten stor vikt vid den rättspsykiatriska utredningen. Domstolen beaktade såväl det rättspsykiatriska utlåtandet som de rättspsykiatriskt sakkunniga som hördes i målet. Utlåtandet styrkte att mannen utfört gärningarna under påverkan av en allvarlig psykisk störning, och de två sakkunniga var eniga; mannen hade begått gärningen i ett psykosliknande tillstånd och mannen hade saknat medvetenhet om sitt agerande vid gärningen. Efter en värdering av den rättspsykiatriska bevisningen fann tingsrätten att mannen i det närmaste helt saknat förmåga att medvetet överväga sitt handlade och inse konsekvenserna av detta. Därmed ogillades åtalet.

Åtalet överklagades till hovrätten vars uppsåtsprövning istället kretsade kring den styrkta gärningen. Omständigheter som tillmättes stor betydelse var bland annat att den tilltalade tagit fram ett vapengevär från ett låst vapenskåp, att han laddat om vapnet mellan skjutningarna och att han kort efter skjutningen ställt tillbaka vapnet i vapenskåpet innan han ringde polisen. Utifrån detta ansåg hovrätten att mannens beteende vid gärningstillfället bar det medvetna handlandets yttre kännetecken. Hovrätten prövade därefter om mannen på grund av sin psykiska särart trots det kunde anses varit så omedveten att medvetenhetskravet inte skulle anses uppfyllt. Prövningen utgick från den rättspsykiatriska undersökningen samt vittnesmålet från de sakkunniga. Utifrån dessa fann hovrätten det bevisat att handlandet ”visserligen varit panikstyrt och inte underkastat någon rationell analys” men att det i sig inte utesluter medvetenhet. Tvärtom fann hovrätten att mannens handlande ”utgjort reaktioner på händelser i om världen”, vilket talade för att han varit tillräckligt medveten om sitt handlande för att kunna

tillskrivas uppsåt. Därmed dömde hovrätten mannen för dråp och grov misshandel.

4.2.2 Samurajsvärdsfallet

Ett annat uppmärksammat fall är det så kallade Samurajsvärdsfallet.⁶¹ I målet stod A åtalad för försök till mord efter att han upprepade gånger huggit sin flickvän B med ett samurajsvärd. Den aktuella kvällen hade paret spenderat ihop där de ägnade sig åt att se på skräckfilm och dricka vin. Senare på kvällen hade B gått och lagt sig medan A stannat kvar i soffan och fortsatt se på filmen. Utöver det hade såväl A som B svårt att redogöra för vad som skett under kvällen; händelseförloppet var således oklart. Utifrån den tekniska bevisningen var det däremot klarlagt att A utdelat flera hugg mot B med ett samurajsvärd.

Av det rättspsykiatriska utlåtandet framgick att A inte begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Utlåtandet styrkte dock att A hade ett omfattande alkoholmissbruk, att brottet utförts när A var kraftigt alkoholpåverkad och att hans beteende strax efter brottet tydde på ett psykosliknande tillstånd. Med stöd av utlåtandet ansåg således tingsrätten att A inte hade uppsåt till handlingen. Tingsrätten fastslog dock att A berusat sig själv och eftergav därför uppsåtskravet. A dömdes till försök till mord till 8 års fängelse, en dom som fastställdes av hovrätten.

Målet överklagades till HD som inhämtade ett yttrande från Socialstyrelsens rättsliga råd⁶². Yttrandet grundade sig på chefsöverläkaren Marianne Kristianssons uttalande, vars resultat talade för att A hade haft nedsatt medvetenhet om sitt handlande och om den situation i vilken han handlade då gärningen begicks.⁶³ HD:s uppsåtsprövning beaktade detta, men kretsade trots det kring den styrkta gärningsbeskrivningen. Att skadorna väsentligen

---

⁶¹ NJA 2012 s. 45.

⁶² Rättsliga rådet har till uppgift att avge yttranden över § 7-undersökningar och rättspsykiatriska undersökningar på begäran av domstol eller myndighet. För vidare läsning se Lidberg och Wiklund s. 170 f.

⁶³ HD:s domskäl p. 1 och 27–28.

var lokaliserade till övre delen av B:s kropp talade för att A haft kontroll över sitt handlande i den mån uppsåtsrekvisitet kräver.⁶⁴ Vidare ansåg HD att A, utifrån det långa händelseförloppet och de flertalet hugg som utdelats på olika platser i lägenheter, måste varit så pass medveten om att han utövade våld mot en människa att han måste anses ha haft uppsåt.⁶⁵ Till skillnad från underrätterna ansåg således HD det bevisat att A haft uppsåt. Uppsåtet avsåg en mycket allvarlig misshandelsgärning och inte avsikt att döda, varpå A dömdes till fem års fängelse för synnerligen grov misshandel.

4.2.3 Vanföreställningen

I målet Vanföreställningen⁶⁶ stod X åtalad för grov misshandel efter att han attackerat sin mamma Y. Vid tiden för den åtalade gärningen hade X varit på besök hos Y där han skulle sova över. Under natten väcktes Y av ett skrik. Då hon gick för att se efter vad detta var anfölls hon av sonen X som skrek ”vik hädan Satan” och ”jag ska döda dig din djävul”. X brottade därefter ner Y i en säng, där han höll fast henne samtidigt som han tryckte sina fingrar i Y:s mun och vänstra öga. Angreppet slutade plötsligt varpå X kastade sig ut genom ett stängt fönster på andra våningen. Kort efter misshandeln påträffades X naken och blodig av polis i källaren till ett flerfamiljshus en bit från Y:s hus.

I det rättspsykiatriska utlåtandet uttalades att X befunnit sig i ett psykotiskt tillstånd med förvrängd verklighetsuppfattning. Tingsrätten lade dock ingen större vikt vid utlåtandet utan utgick istället från det som framkommit om X:s psykiska hälsa utifrån de vittnesförhör som hölls i målet. Utifrån dessa ansåg domstolen att X insett att han misshandlat Y, även om det så kan ha skett under föreställningen att hon var besatt av djävulen och att han skulle driva denne ur henne. Någon diskussion om medvetenhet fördes inte av tingsrätten, utan uppsåt ansågs föreligga i enlighet med vad som redovisats ovan. Därmed dömdes X för grov misshandel i tingsrätten⁶⁷, en dom som

---

⁶⁴ Ibid p. 25.

⁶⁵ Ibid p. 28.

⁶⁶ Mål nr. B 4685-19.

⁶⁷ Mål nr. B 551-19.

fastställdes av hovrätten.⁶⁸

Målet överklagades till HD där frågan om huruvida medvetenhetskravet var uppfyllt blev central. I domskälen återgavs en ingående redogörelse för vad medvetenhetskravet innebär, där det bland annat konstaterades att kravet inte kan anses uppfyllt i situationer där gärningspersonen varit alltför omtöcknad. Vid bedömningen i det aktuella fallet lade HD stor vikt vid det rättspsykiatriska utlåtandet. X, som enligt utlåtandet begått gärningen i en akut psykos kantad av ett höggradigt omtöckningstillstånd, bedömdes inte ha varit i tillräcklig grad medveten om sitt handlande och frikändes därmed på grund av bristande uppsåt.⁶⁹

4.3 Rättspsykiatriska utlåtandens betydelse vid påföljdsvalet

Rätten är som sagt inte bunden av det rättspsykiatriska utlåtandet, men det torde vara mycket ovanligt att en domstol avviker från det då påföljdsfrågan avgörs.⁷⁰ En sammanställning av Rättsmedicinalverket påvisar att det rättspsykiatriska utlåtandet väger tungt då rätten ska avgöra påföljdsfrågan; i cirka 95 procent av rättegångarna följer domstolen undersökningens rekommendation.⁷¹ Den stora följsamheten beror till stor del på att rätten ofta har begränsade möjligheter att på egen hand ta ställning till innehållet i ett sakkunnigutlåtande.⁷²

Det uppmärksammade målet mot Mijailo Mijailović⁷³ belyser tydligt de principer som HD har utformat gällande det rättspsykiatriska utlåtandets betydelse vid påföljdsvalet. I målet var den rättspsykiatriska expertisen oeniga gällande MM:s psykiska hälsa; läkarna som genomförde den rättspsykiatriska undersökningen fann att MM inte led av en allvarlig

---

⁶⁸ Mål nr. B 2086-19.

⁶⁹ Mål nr. B 4685-19.

⁷⁰ Sandahl och Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 31 kap. 3 §, Lexino 2017-09-09.

⁷¹ En presentation av Rättsmedicinalverket s. 4.

⁷² Edelstam s. 379 f.

⁷³ NJA 2004 s. 702.

psykisk störning, något Rättsliga rådet motsatte sig. Frågan i målet var således om utredningen gällande MM:s psykiska tillstånd var tillräcklig för att han skulle anses lida av en allvarlig psykisk störning. Frågan skulle få betydelse för påföljden där valet stod mellan fängelse eller rättspsykiatrisk vård.

Inledningsvis förtydligade HD att det är domstolen som ska bedöma om det finns behov av rättspsykiatrisk vård. Denna bedömning ska dock fästa stor vikt vid den rättspsykiatriska undersökning som föreligger i målet, och i de fall domstolen inhämtat ett yttrande från Rättsliga rådet bör detta utlåtande bedömas som mest tillförlitligt. HD uttalade dock att domstolen inte får undandra sig från att jämföra och bedöma utlåtandena; dessa ska således prövas mot varandra. Vad gäller prövningen konstaterade HD att domstolen, utifrån den utredning som lagts fram, ska söka bilda sig en egen uppfattning utifrån materialet i målet. Bedömningen påverkas, enligt HD, av olika faktorer, exempelvis sakkunskapen hos de personer som yttrat sig i utredningen samt det underlag som använts. Vid en samlad bedömning ansåg domstolen att utredningen inte gav tillräckligt stöd för slutsatsen att MM led av en allvarlig psykisk störning. Därmed dömde HD MM till fängelse på livstid.

5 Analys

Följande avsnitt syftar till att besvara uppsatsens frågeställningar. För att besvara frågeställningarna genomförs en analys mot bakgrund av gällande rätt och den domstolspraxis som behandlats i uppsatsens tidigare avsnitt. Då den första frågeställningen redan besvarats i uppsatsens fjärde avsnitt, har fokuspunkten lagts på resterande två frågeställningar.

5.1 Kravet på förutsägbarhet...

För att den formella rättssäkerheten ska anses vara uppfylld krävs det bland annat att lagar och prejudikat tillämpas på ett förutsägbart sätt. I förhållande till uppsatsens ämne innebär det att man säkert ska kunna förutse *när* den rättspsykiatriska undersökningen utförs, *vad* den rättspsykiatriska undersökningen leder till för utlåtande samt *hur* det rättspsykiatriska utlåtandet beaktas av domstolen. I följande analys påvisas flera brister avseende detta, vilket gör att den formella rättssäkerheten inte kan anses föreligga fullt ut.

5.1.1 ...avseende när

Bristerna i förutsägbarheten avseende när den rättspsykiatriska undersökningen utförs har sin utgångspunkt i att det är domstolen som avgör huruvida en rättspsykiatrisk undersökning är nödvändig. Då domstolen sällan har den kompetens som krävs inom det psykiatriska området kan man mycket väl tänka sig en situation där domstolen inte anser undersökningen behövlig, men där den misstänkte likväl begick brottet under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Beslutet om den tilltalade ska genomgå en rättspsykiatrisk undersökning är således avhängigt av domstolens psykiatriska erfarenhet, kunskap och intresse, då en domare med större kunskap inom området är mer benägen att upptäcka signaler om att en psykisk sjukdom eventuellt föreligger och därmed besluta om en undersökning. Det nyss nämnda innebär att den tilltalades möjligheter att få en dom anpassad efter sitt psykiska tillstånd till stor del beror på vilken

domstol denne döms av, vilket inte är förenligt med kravet på förutsägbarhet. Att den rättspsykiatriska undersökningen är en kostsam process som innebär ett stort ingrepp i den enskildes personliga integritet kan även förvärra problematiken, då sådana faktorer riskerar att överskugga en osäker domstols misstanke om att en psykisk störning föreligger.

5.1.2 ...avseende vad

Läkarnas benägenhet att dra olika slutsatser i sina undersökningar talar för att det föreligger brister i förutsägbarheten avseende vad undersökningen leder till för resultat. Det rättspsykiatriska utlåtandet ska vara en objektiv sammanställning av den tilltalades psykiska hälsa; det ska således inte spela någon roll vilken undersökningsläkare som utför undersökningen. Flertalet undersökningar påvisar dock en dålig överrensstämmelse i bedömningspraxis mellan läkare, ett problem som även synliggjordes i NJA 2004 s. 702. Eftersom domstolen tenderar att fästa stor vikt vid utlåtandet, främst då påföljdsfrågan avgörs, kan problematiken få stora konsekvenser för en tilltalad som lider en av allvarlig psykisk störning, särskilt om den tilltalade fortfarande lider av den psykiska störningen vid domstillfället. I den situationen föreligger nämligen ett vårdbehov som riskeras att förbises. Att de medicinskt kunniga ibland sätter olika diagnoser på samma gärningsperson samtidigt som domstolarna tenderar att följa undersökningens slutresultat då påföljdsfrågan avgörs kan således starkt kritiserars utifrån rättssäkerhetsperspektivet.

Den rättspsykiatriska undersökningen är ytterst definierad genom juridiska termer, samtidigt som innehållet i huvudsak är medicinskt. Då de läkare och psykologer som utför undersökningarna inte har någon juridisk utbildning uppstår det en osäkerhet avseende de juridiska begreppens innebörd, vilket angetts som en förklaring till den problematik som belysts ovan. Eftersom de juridiska begreppen inte har någon tydlig medicinsk motsvarighet kan det leda till olika tolkningar av begreppen och därmed till olika resultat. Att justera om den rättspsykiatriska undersökningen så att den bygger på medicinska begrepp istället för juridiska kan ses som en möjlig lösning på

problemet. Läkarnas utlåtanden skulle då utgå från begrepp som de har god kunskap om och tolkningsbehovet skulle därmed vara mindre. Lösningen skulle dock ge upphov till ett nytt problem. Eftersom domstolens ledamöter inte har någon medicinsk utbildning skulle lösningen medföra en osäkerhet avseende de medicinska begreppens innebörd. I likhet med vad som lyfts fram ovan skulle osäkerheten riskera att leda till olika tolkningar i domstolen och därmed till olika domslut.

Ytterligare en lösning hade eventuellt varit att det rättspsykiatriska utlåtandet kompletteras med ytterligare en rättspsykiatrisk bedömning i de fall det är behäftat med osäkerhet. I mål där den misstänkte står åtalad för brott med ett högt straffvärde bör utlåtandet alltid kompletteras. Idag finns en liknande möjlighet då domstolen kan begära ett yttrande från Socialstyrelsens rättsliga råd. Att inhämta ett yttrande härifrån är dock frivilligt och inget krav. Genom att införa ett krav på komplettering i de situationer som nämnts ovan minskar man risken för olikheter i de rättspsykiatriska bedömningarna, vilket ökar chansen för en materiellt riktig dom.

5.1.3 ...avseende hur

Förutsägbarheten avseende hur det rättspsykiatriska utlåtandet beaktas av domstolen varierar beroende på vilken fråga domstolen avgör. Vid påföljdsvalet ska domstolen tillmäta ett rättspsykiatriskt utlåtande stor vikt och vanligtvis bör bedömningen rörande den tilltalades psykiska tillstånd godtas. I NJA 2004 s. 702 förtydligar dock HD att den rättspsykiatriska undersökningen inte ensam får ligga till grund för påföljdsvalet; den måste således bevisvärderas av domstolen. Hur bevisvärderingen ska gå till preciseras inte mer än att domstolen lyfter fram ett antal faktorer som bör påverka bedömningen. Klart är således att det är domstolen som har monopol på det slutgiltiga påföljdsvalet, men att de sakkunnigas bedömningar ska väga tungt. I rättsfallet blev detta förhållningssätt särskilt tydligt, då domstolen frångick Rättsliga rådets yttrande efter att bevisvärderat materialet i målet.

Att domstolen inte beaktar det rättspsykiatriska utlåtandet i lika stor utsträckning vid uppsåtsprövningen framgår tydligt av de rättsfall som studerats. I mål där den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning är istället uppfattningen att uppsåtsprövningen ska ske utifrån de objektiva omständigheterna vid gärningen, något som även uttalas i departementspromemorian från 2007. I såväl Rödebymålet som Samurajsvärdsfallet kretsade domstolens uppsåtsresonemang nästintill uteslutande kring den gärning som ansågs styrkt. Domstolen fäste inte någon större vikt vid det rättspsykiatriska utlåtandet, vilket Westin menar är ett återkommande mönster då uppsåtsfrågan avgörs. Huruvida denna trend numera är bruten genom den nyligen avkunnade domen Vanföreställningen återstår dock att se.

Att det i dagsläget saknas tydliga anvisningar på hur det rättspsykiatriska utlåtandet ska bevisvärderas i förhållande till uppsåtsfrågan möjliggör oförutsägbara bedömningar avseende utlåtandets värde, vilket tydligt märks i de studerade rättsfallen. I såväl Rödebymålet, Samurajsvärdsfallet som Vanföreställningen lade domstolarna olika vikt vid det rättspsykiatriska utlåtandet utan någon större förklaring till hur de resonerat.

Då utfallet i ett mål tenderar att bero på vilken grad domstolen beaktat utlåtandet, kan ovan nämnda situation medföra omfattande konsekvenser för en tilltalad. Problematiken märks i de studerade rättsfallen och kommer i det följande att förtydligas utifrån målet Vanföreställningen. I såväl tingsrätten som hovrätten spelade vittnesbevisningen en stor roll, medan det rättspsykiatriska utlåtandet knappt beaktades. Eftersom domstolarna lade fokus på annan bevisning än det rättspsykiatriska utlåtandet, ansågs den tilltalade ha uppsåt och dömdes därmed för brottet. I Högsta domstolen blev istället det rättspsykiatriska utlåtandet det centrala bevismedlet då uppsåtsprövningen avgjordes, vilket resulterade i en friande dom på grund av bristande uppsåt. Redogörelsen påvisar en genomgående trend där samma utlåtande tillmäts olika bevisvärde i de olika instanserna, vilket i sin tur ger upphov till olika domslut. Denna typ av inkonsekvens gällande

utlåtandets betydelse i förhållande till uppsåtsfrågan leder till brister i förutsägbarheten, vilket kan kritiseras utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv.

5.2 Möjliga förklaringar till beaktandets olikheter

Av framställningen ovan framgår att domstolen fäster olika vikt vid det rättspsykiatriska utlåtandet då påföljds- respektive uppsåtsfrågan avgörs. Hur kan det komma sig? En möjlig förklaring anknyter till det faktum att domstolen vill hålla lagöverträdaren skyldig för den otillåtna gärning som begåtts. För att det ska vara möjligt krävs det att gärningspersonen uppfyller kravet på uppsåt. Då den rättspsykiatriska undersökningen vanligen leder till visst tvivel om uppsåtsrekvisitets uppfyllnad, väljer domstolen att lägga mindre vikt vid denna då uppsåtsfrågan avgörs. Anledningen bakom domstolens vilja att hålla den psykiskt störda lagöverträdaren straffrättsligt ansvarig kan vara att rätten på så sätt kan se till att gärningspersonen får den vård som hen behöver, i vart fall om förutsättningarna för överlämnande till rättspsykiatrisk vård är uppfyllda. Detta resonemang har även sedan tidigare lyfts fram av Psykansvarskommittén. En annan anledning bakom domstolens vilja kan hänföras till de samhällsreaktioner en friande dom eventuellt hade lett till. Allmänheten hade troligen inte accepterat ett frikännande av en person som upprepar gång på gång huggit sin flickvän med ett samurajsvärd, varför domstolen istället dömer honom skyldig.

En annan tänkbar förklaring har sin utgångspunkt i hur lagstiftningen gällande de rättspsykiatriska undersökningarna är utformad. Enligt LRU får rätten enbart förordna om en rättspsykiatrisk undersökning för ställningstagande till om den straffrättsliga särregleringen i 30 kap. 6 § samt 31 kap. 3 § BrB är tillämpliga. Rätten får således inte förordna om en rättspsykiatrisk undersökning enbart i förhållande till uppsåtsfrågan. Genom att utforma lagen på ett sådant sätt markerar lagstiftaren att det rättspsykiatriska utlåtandet främst bör få betydelse i förhållande till påföljdsfrågan, vilket domstolen verkar rättat sig efter.

5.3 Framtida perspektiv

Det kan ifrågasättas om det är en lyckad reglering att domstolen, som inte har någon medicinsk sakkunskap, i slutändan avgör i frågor som har en stark sammankoppling till den tilltalades psykiska hälsa. Vore det inte mer rättssäkert att överlämna den medicinska bedömningen åt experterna? Ur ett rättssäkerhetsperspektiv är svaret, i min mening, ja. Om man accepterade ett sådant argument hade dock domstolens behörighet behövt inskränkas på fler icke-juridiska områden, vilket hade varit ohållbart i längden. Att domstolen har den slutliga bestämmanderätten i de frågor som upptas inom rättsprocessen är således den mest hållbara lösningen, även om det emellanåt kan leda till rättsosäkra bedömningar.

I min mening borde dock domstolen fästa stor vikt vid det rättspsykiatriska underlaget, vilket idag sker då påföljdsfrågan avgörs. Detsamma kan tyvärr inte sägas om uppsåtsbedömningen, vilket framgår av framställningen ovan. Ett steg i rätt riktning togs dock i mars 2020 då HD avkunnade dom i målet Vanföreställningen, där stor hänsyn togs till det rättspsykiatriska utlåtandet då uppsåtsfrågan avgjordes. Huruvida denna dom får prejudicerande effekt, så att större vikt fästes vid det rättspsykiatriska utlåtandet då uppsåtsfrågan avgörs, återstår att se.

5.4 Avslutande kommentarer

Uppsatsens syfte var att utreda om det rättspsykiatriska utlåtandets tillämpning i rättsprocessen kan kritiseras utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. Det korta svaret; ja, det är möjligt.

Psykiskt störda personer är en av samhällets mer utsatta grupper. Att rättspsykiatriska undersökningar aktualiseras i mål där psykisk ohälsa misstänks föreligga ställer därmed stora krav på förutsägbarhet, då den åtalade i dessa mål behöver rättssäkerheten som mest. Uppsatsen har dock påvisat stora brister i förutsägbarheten vad gäller de rättspsykiatriska utlåtandena, framförallt i fall då uppsåtsfrågan avgörs, vilket gör att den formella rättssäkerheten inte kan anses föreligga fullt ut. Det finns därför ett stort behov att förändra lagstiftningen och rättstillämpningen.

Käll- och litteraturförteckning

Offentliga tryck

Utredningsbetänkanden

SOU 1984:15	Ekonomisk brottslighet i Sverige.
SOU 2000:70	Beslut om rättspsykiatrisk undersökning – Problem och lösningar.
SOU 2002:3	Psykisk störning, brott och ansvar.
Ds 2007:5	Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare.

Propositioner

Prop. 1990/91:58	Om psykiatrisk tvångsvård, m.m.
Prop. 2007/08:97	Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare.

Elektroniska källor

Lagkommentarer

Sandahl, Karin, Ulväng, Magnus: [Brottsbalk (1962:700) kommentaren till 31 kap. 3 §], Lexino lagkommentar (JUNO), 2017-09-09.

Ulväng, Magnus: [Brottsbalk (1962:700) kommentaren till 1 kap. 2 §], Lexino lagkommentar (JUNO) 2017-09-09.

Internet

<https://lakartidningen.se/opinion/debatt/2017/08/rattsosaker-rattpsykiatri/>.

Hämtad 2020-04-10 kl. 11.33.

Övriga publikationer

Rättsmedicinalverkets årsredovisning 2019. Dnr X19-90532.

Rättsmedicinalverkets rapport 2013:1: *Rättspsykiatriska bedömningar i praktiken – vinjettstudie och uppföljning av över 2000 fall.*

En presentation av Rättsmedicinalverket: *Fakta i målet – Sakkunniga svar på rättsväsendets svåra frågor.*

Litteratur

Asp, Petter, Ulväng, Magnus Jareborg, Nils: *Kriminalrättens grunder.* 2 uppl. Uppsala 2013.

Belfrage, Henrik: *Brottsligheten, psykiatrin och samhället.* 1 uppl. Stockholm 1995.

Edelstam, Henrik: *Sakkunnigbeviset – En studie rörande användningen av experter inom rättsväsendet.* Uppl. 1. Uppsala 1991.

Gylling Lindkvist, Cecilia, Rosenberg, Göran, Rundqvist, Karl-Ingvar: *Lagen och psykiatrin – Kommentarer och författningar om psykiatrisk tvångsvård, rättspsykiatri m.m.* Uppl. 1. Stockholm 1992.

Jareborg, Nils, Zila, Josef: *Straffrättens påföljdslära.* 3 uppl. Stockholm 2010.

Lidberg, Lars, Wiklund, Nils: *Svensk rättspsykiatri – Psykisk störning, brott och påföljd.* 2 uppl. Lund 2004.

Lindell, Bengt, Eklund, Hans, Asp, Petter, Andersson, Torbjörn: *Straffprocessen.* 1 uppl. Uppsala 2005.

Nääv, Maria, Zamboni, Mauro: *Juridisk metodlära.* 2 uppl. Lund 2018.

Qvarsell, Roger: *Utan vett och vilja – Om synen på brottslighet och sinnessjukdom*. 1 uppl. Stockholm 1993.

Sandgren, Claes: 'Är rättsdogmatiken dogmatisk?' *Tidsskrift för rettsvittenskap* s. 648-656. 2005.

Westberg, Peter: *Civilrättsskipning*. 2 uppl. Stockholm 2013.

Westin, Håkan: *Om bedömning av uppsåt hos psykiskt avvikande lagöverträdare – Skuld och ansvar*. Uppsala 1985.

Rättsfallsförteckning

Publicerade rättsfall

RH 2008:90.

NJA 1998 s. 162.

NJA 2004 s. 702.

NJA 2007 s. 180.

NJA 2012 s. 45.

Opublicerade rättsfall

Linköpings tingsrätt mål nr B 551-19 dom 2019-06-03.

Göta hovrätt mål nr B 2086-19 dom 2019-08-06.

Högsta domstolen mål nr B 4685-19 dom 2020-03-05.